

Knapp Éva: *Librum evolvo: Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból*

Budapest: Reciti, 2017, 319 l.

Knapp Éva tudatosan építkező tudományos pályája újabb tanulmánykötetben tárja az olvasó elé az utóbbi tíz év publikációs termését. A kötet szervesen illeszkedik a tíz éve megjelent *Libellus: Válogatott könyv- és könyvtártörténeti tanulmányok* (Budapest: Balassi Kiadó, 2007) című gyűjteményhez, ugyanakkor jelentős módosulást mutat az egyes témakörök feldolgozási módját illetően. Erre a módosulásra a szerző rögtön a bevezetőben felhívja a figyelmet, kevés lehetőséget adva a recenzensnek az újrafelfedezésre. A korábbi dolgozatok könyv- és könyvtártörténetet középpontba állító vizsgálati módszere után a mostani kötet elsősorban eszme- és irodalomtörténeti megközelítést alkalmaz, a *könyv* és a *könyvtár* mintegy háttérként, helyesebben kiinduló alapként jelenik meg minden tanulmányban.

Saját munkamódszerét jellemezve Knapp Éva a következőképpen határozza meg az összeállítás fő célját: arra törekszik, hogy „gazdagítsa, pontosítsa és helyesbítse a régi magyarság irodalmáról és könyvkultúrájáról korábban alkotott képet” (7). A hármas célkitűzés minden alkotóeleme megvalósul, leghangsúlyosabban azonban a helyesbítés szándékát emelnénk ki. Knapp Éva dolgozataiban – erre később konkrét példákat is felsorakoztatunk – szinte mindig találunk olyan lényeges újdonságot vagy alig észrevehető mikrofilológiai hozzájárulást, amely korábban meggyökeresedett szakmai fel fogások, adatközlések, értelmezések tényszerű korrigálására vonatkozik. Ez a ta-

nulmánykötet kiváló módszertani példát szolgáltat ahhoz, hogy szinte soha nem szabad elhinni még a legmegbízhatóbb szerzők vagy legrégebbi megállapítások adatait sem anélkül, hogy az eredeti forrást ne vennénk újból kézbe, ne gondolnánk át ismételten a szakirodalom kétely nélkül átvett következtetéseit.

A tanulmánykötet három nagy tematikus csoportba szerkesztve adja közre azt a tizenöt írást, amelyből hét most jelenik meg első ízben, nyolc pedig a korábbi megjelenésekhez viszonyítva jelentősen átdolgozott formában. A vizsgálódás korszakát a szerző szélesre tárja, a 15. századtól a 19. század második feléig hoz újdonságokat az eszme- és irodalomtörténeti kutatások könyv- és könyvtártörténeti háttéréhez. A tanulmányok nagy jegyzetapparátussal ellátott szövegrésze mellett számos helyen olvashatunk eddig ki nem adott forrásközlést, illetve a kutatást alátámasztó táblázatokba foglalt adattárat. Az új ismeretekben, korábbi kutatások eredményeinek felülvizsgálatában rendkívül gazdag tanulmánykötetből csupán néhány különösen érdekes dolgot emelnénk ki, részben a már publikált, de átdolgozott írások, részben a most első ízben közreadott dolgozatok közül.

Az *Eszmék és könyvek* című fejezet tömb első dolgozata Janus Pannonius négy epigrammájának kiadástörténetét tisztázza (*Mátyás király „firenzei oroszlánjai”*). Közvetlen példát mutat arra, hogy még a legnevesebb kutatók legmegbízhatóbb és évszázadokon át örökített megál-

lapításait is érdemes néha felülvizsgálni és az eredeti források környezetét újraértelmezni. A tanulmány kiindulópontja a 2006-ban megjelentetett Janus Pannonius kritikai kiadás egyik szövegközlése volt, amely a korábbi feldolgozásokra, elsősorban Csapodi Csaba kutatásaira támaszkodott. Knapp Éva a kritikai kiadástól, illetve Csapodi munkájától lépésről lépésre időben visszafelé haladva érdekes nyomozást folytatott annak érdekében, hogy felfedezzen négy Janus Pannonius-epigrammakiadást, illetve feltárja azt az egymásra épülő vizsgálati módszert, amelynek következtében mostanáig nem került nyilvánosságra a kassai jezsuiták által kiadott Mátyás-levelekben 1743–1744-ben megjelent négy epigramma.

Az *Arbor haereseon* című tanulmány változata a debreceni reformációtörténeti konferencián hangzott el, jelentősen gazdagítva a jelenleg egyetlen példányban ismert 16. századi fametszet kiadástörténetét, amelynek hódmezővásárhelyi felfedezésére először Imre Mihály utalt 1986-ban. Később előadásban és több tanulmányban is foglalkozott a metszettel, amelyet Szegedi Kis István *Speculum Pontificum Romanorum* című munkája 1592-es kiadásának hódmezővásárhelyi példányában talált. A metszet eredetét, egyéb előfordulási helyét, a Szegedi Kis-műhöz való szándékos vagy esetleges kapcsolódását Imre Mihály éveken át kutatta, és mások is foglalkoztak vele. Knapp Éva szívos munkájának köszönhetően sikerült a fametszetnek két további példányát azonosítani és azt is megállapítani, mely munka részeként jelent meg korábban a metszet, valamint hogy a Szegedi Kis-kötetnek nem szerves része, hanem csupán vendégmetszete volt a Lambert Daneau által inspirált ritka ábrázolás. A sok új-

donságot tartalmazó dolgozat a további kutatás feladatává teszi annak kiderítését, miként került a *Liber de haeresibus ad Quodvultdeum*-kiadáshoz készített metszet a magyar szerző könyvének Hódmezővásárhelyen őrzött példányába.

Knapp Éva ikonográfiai munkásságának egyik – a Zrínyi-szakirodalmat kiegészítő – jelentős hozzájárulása a *Zrínyi Miklós Adriai tengernek Syrenaia (Bécs, 1651): A díszcímlap könyvészeti, ikonográfiai és irodalmi értelmezéséhez* című közlemény. A hatalmas szakirodalmat maga mögött tudó Zrínyi-kötet címlapjának értelmezését Knapp Éva funkcionális könyvészeti megközelítéssel végezte el.

Az első két tanulmány arra mutat példát, hogyan lehet a szakirodalomban rögződött megállapítások felülvizsgálatával újabb adalékokat feltárni, a bizonytalan feltételezéseket korrigálni, s az értelmezéseket kiegészíteni. Szinte teljesen ismeretlen szerzővel foglalkozik a *Matthaeus Tympianus retorikai vonatkozású művei Magyarországon* – olyan valakivel, akinek a nevét eddig Magyarországon mindössze ketten írták le: Imre Mihály és Kecskeméti Gábor. A művek részletekbe menő feltárására azonban ők sem vállalkoztak, és a nemzetközi szakirodalom is meglehetősen szegényes. Ugyancsak ritkaságot tárgyal a *VI. Pius pápa imádságos könyve magyarul és Magyarországon* című dolgozat, amely VI. Pius pápa munkájának a nemzetközi szakirodalomban eddig nem is ismert magyar, illetve magyar vonatkozású kiadásait, nyomdai szerkezetváltozásait, fordítástörténeti tanulságait tárja fel, bibliográfiával egészítve ki az eddig nem regisztrált kiadvány könyvészeti történetét.

Knapp Éva kutatási területétől kissé távol áll, de a régi magyaros módszerrel kiválóan megismerhető a *Niklai hamvak*

(1860) című tanulmányból Berzsenyi Dániel *A Magyarokhoz* című ódájának utó-története, és egy Berzsenyi tiszteletére 1860-ban írt eddig ismeretlen költemény, Roboz István verse is.

Knapp Éva és Tüskés Gábor korábban több tanulmányban foglalkozott a 18. századi vallásos ponyvairodalommal, azonban miként Knapp egy lábjegyzetben megállapítja, „a magyarországi ponyvanyomtatványok egészét tudományos módszerekkel vizsgáló átfogó monográfia elkészítésére eddig még senki nem vállalkozott” (119). A majdan elkészülő átfogó feltáráshoz járul hozzá Knapp Éva, amikor a kutatás számára teljesen ismeretlen, 20. század eleji ponyvanyomtatványokba enged bepillantást, két, Marcaliban tevékenykedő kiadó-nyomdász munkájának rövid feltárással és a megjelentetett szövegekből adott ízelítő közlésével („*Az árvák fohásza*”: *Többfunkciós ponyvanyomtatványok*).

Az *Ismeretlen könyvek és könyvtárak* címen összegyűjtött dolgozatok könyvtártörténeti nyomozást végezve teljesen új gyűjteményekről számolnak be. A *Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban* alap kutatás eredményeként 26 darab (31 mű), a könyvtörténet számára ismeretlen Pázmány tulajdonú kötet teljes és részletes leírását nyújtja. Az újonnan feltárt kötetek és az eddig ismert Pázmány-gyűjtemény megteremti annak az alapját, hogy Pázmánynak a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban őrzött könyvei – remélhetőleg közele – feldolgozásával teljesebb legyen a kardinális könyvtáráról alkotott képünk. Pázmány eddig feltáratlan könyveinek kutatása közben Knapp Évának sikerült néhány féltve őrzött magángyűjteménybe is betekintenie. Ez a kutatás eredményezte az *Ismeretlen nagyszombati*

és pozsonyi nyomtatványok a XVII–XVIII. századból című tanulmányt, amely hét nagyszombati és négy pozsonyi nyomtatványt ír le, és közli egy eddig kiadatlan nyitrai piarista iskoladráma szövegét és szereposztását. Csak remélni tudjuk, hogy az őrzőhelyre és tulajdonosra vonatkozó titoktartási kötelezettséggel közreadott „anonim” magánkönyvtárak egyszer megnyílnak legalább a Nemzeti Könyvtár tudományos munkatársai előtt is, akik közérdekből dolgoznak évtizedek óta a régi magyar nyomtatványok retrospektív feltáráján.

Knapp Éva a közelmúltban tanulmányt tett közzé *A mesztegyői ferencesek koldulókörzetéről (Amicitia: Tanulmányok Tüskés Gábor születésnapjára, főszerk. LENGYEL Réka [Budapest: reciti, 2015]: 102–124)*, és foglalkozott az ott található középkori templom és kolostor nyomaival is („Egy rejtőzködő középkori templom és kolostor: Mesztegyő”, *Műemlékvédelem*, 58 [2014]: 15–30). Ezúttal korabeli inventáriumok és összeírások alapján az 1788-ban összeírt gyűjtemény katalógusát közli, továbbá értékeli a könyvtár jellegét, a ferences barátok könyvtárhasználati szokásait, s összehasonlítja a más forrásokból ismert nagyváradi ferences könyvtár összetételével, tartalmával.

Berei Farkas András (1770–1832) vándor poéta és alkalmi versszerző munkásságának feltárása (eddig: 117 nyomtatvány) Knapp Éva és a Borda Antikvárium nevéhez fűződik. A több tanulmány és a terjedelmes szövegkiadás a mostani kötet egy 1820-ban megjelent ismeretlen nyomtatvánnyal egészül ki, amely Rudnay Sándor esztergomi érsek köszöntésére készült („*Wirtusfű Wirágból kötöm Wers Rósáit*”: *Egy ismeretlen Berei Farkas András-nyomtatvány 1820-ból*).

A tanulmánykötet harmadik fejezet-tömbje (*Megőrzött állományok és „őreik”*) címmel könyvtár- és könyvtárostörténettel foglalkozik. Vitacikknek is tekinthető *A budapesti Egyetemi Könyvtár 1635 előtti őslományának negyven új kötete* című dolgozat, amely elsősorban Dümmerth Dezső és Farkas Gábor Farkas publikációját egészíti ki 40 újabban feltártétel leírásával. Az *Intézményi- és magángyűjtemények 1541–1750: Könyvjegyzékek bibliográfiája* (Budapest–Szeged: OSZK–SZTE BTK, 2008) címen megjelent, de 2008 óta is folyamatosan épülő könyvjegyzék-bibliográfiához szolgál adalékkal az a könyvkatalógus, amelyet Knapp Éva az Egyetemi Könyvtárban talált (*Ismeretlen XVII. századi könyvjegyzék a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik ősnymtatványában*). A Johannes Vagych túrmezei horvát nemes 1642 körüli összeírása 19 tételt tartalmaz, tulajdonosa ugyan még meghatározatlan, de feltehetően egy ismert horvát család Grazban tanulmányokat folytató egyik tagjáról lehet szó, aki egy valamikori könyvkollekció ellenőrzésére állíthatta össze a most publikált listát.

Hasonló könyvregisztrációval dokumentált dolgozat tárja fel, hogy Otrókocsi Főris Ferenc nagyszombati professzor és archivárius gyűjteményének néhány darabja a szakirodalom (Fallenbüchl Ferenc, 1899) feltételezésével szemben nem az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban, hanem Budapesten található (*Otrókocsi Főris Ferenc könyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban*).

Az Egyetemi Könyvtár történetét gazdagítja a kötet utolsó tanulmánya *Az ELTE Egyetemi Könyvtár könyvtárosai a jezsuita korszakban (1561–1773)*. A 450 éve működő könyvtár jezsuita korszakának könyvőreiről a könyvtár- és egyetem-történeti kutatások már az 1960-as évek közepétől megpróbáltak számot adni. Dümmerth Dezső, Tóth András, Vértessy Miklós, Farkas Gábor Farkas és Bakos József kötetének és tanulmányainak alapos átvizsgálása után jutott Knapp Éva arra a következtetésre, hogy az eddig ismert jegyzékek nem tartalmazzák a könyvtár jezsuita őreinek teljes névsorát, illetve rengeteg téves adatot, helytelen megállapítást közölnek. Knapp Éva az adott korszakot három működési periódusra tagolta: Dümmerth Dezső és Bakos József adatait egymás mellé téve, korabeli források alapján adta közre a jelenleg adatolható összes jezsuita korszakbeli könyvtárossról rögzített tudnivalót. Összefoglalójában fontos következtetéseket von le arról is, hogy kik és milyen feltételekkel, mennyi ideig, milyen jogokkal és kötelezettségekkel kezelhették az értékes gyűjteményt.

Miként a szerző több évtizedes munkássága bizonyította, tanulmányaiban nehezen talál a recenzens kifogásolni, helyesbíteni valót. Knapp Éva mikrofilológiai precizitással, széles körű háttérismeretekkel dolgozik, jelen munkája a későbbi kutatások számára is megkerülhetetlen, biztos fogódzót jelent.

Németh S. Katalin

Katalin Czibula: *Theater und Öffentlichkeit. Beiträge zur ungarischen Theaterkultur des 18. und 19. Jahrhunderts*

Budapest: Protea Kulturverein, 2016, 181 l.

A kötet Czibula Katalin kutatásaiból nyújt reprezentatív válogatást német nyelven. A tanulmányok, melyek közül többnek vannak magyar és idegen nyelvű előzményei (bár nem azonosak az itt közöltekkel), ebben a formában itt jelennek meg először, négy nagy tematikai egység köré csoportosítva. A könyv végén található egy gazdag szakirodalmi jegyzék, személynév-, helynév- és címmutató. Ezek a technikai egységek kiváló tájékozódást nyújtanak az olvasónak, kiváltképp, ha a kötetben érintett témák valamelyikével behatóbban akar megismerkedni.

Az első téma (*Literaturgeschichte, Methodologie*) irodalomtörténeti és módszertani kérdésekkel foglalkozik, a kötet nyitó tanulmánya *Die wichtigsten Quellengruppen der ungarischen Schauspielkunst im 18. Jahrhundert* címmel a 18. századi magyar színházművészet legfontosabb forrásait foglalja össze. A korábbi kutatások – ideológiai és egyéb okokból – nem fordítottak kellő figyelmet az iskolai színjátszás dokumentumainak föltárására és értelmezésére, s bár az utóbbi pár évtizedben nagy változások történtek ezen a területen, de még így is tekintélyes mennyiségű forrásanyag vár feldolgozásra.

Három nagy forráscsoportról kapunk részletesebb képet ebben a fejezetben. A csíksomlyói drámakorpusz sokáig elveszítettnek hitt kéziratcsomagja 1980-ban, a Mária-kegyszobor restaurálásakor került elő. Az ezzel kapcsolatos kutatómunka és szövegkiadás Muckenaupt Erzsébet, Kilián István, Demeter Júlia és Pintér Márta Zsuzsanna nevéhez fűződik. A *Ferences is-*

koladrámák sorozatban a 99 dráma közül az I. kötetben 13-at adtak közre összesen 950 lap terjedelemben.

A színháztörténeti kutatások 2. forráscsoportjaként említi Czibula Katalin a soproni jezsuita díszletkönyvet, melyről – az olvasói érdeklődés fölcsigázására – megállapítja, hogy nem soproni, nem jezsuita és nem díszletgyűjtemény. A kötet provenienciája nem tudható pontosan, a képek osztrák művészek munkái, s eredetileg egymástól független, külön álló egységek voltak, amelyeket később kötöttek egybe. Az első levelek még a 17. század végéről származnak, a többi a 18. század első évtizedeiből, s 1728 után már nem kerül újabb levél az anyagba. A gyűjteménnyel kapcsolatos kutatások célja az volt, hogy a képeket valamilyen előadáshoz rendeljék, s ezúttal Czibula rávilágít, hogy ezek nem feltétlenül egy bizonyos előadáshoz kapcsolódnak, hanem típusképek, amelyeket föl lehetett használni több célra is. A szerző ismerteti Knapp Éva rendszerezését, s megállapítja, hogy az egyes lapok különböző, gyakran egymásnak ellentmondó interpretációkat tesznek lehetővé.

A harmadik nagy forráscsoportot az Esterházy-szövegkönyvek alkotják. A kismartoni és fertődi kastélyokban zajló színházi életről gazdag nemzetközi és hazai szakirodalom áll rendelkezésre, jórészt a Haydn-kutatásokkal kapcsolatban, de Czibula Katalin meglátása szerint alapvető dokumentumok mindmáig nincsenek kellőképpen föltárva, publikálva, a kutatásnak intenzívebben kellene foglalkoznia velük, hogy pontosabb és rész-

letesebb képet kapjunk Esterházy Miklós szerepéről, környezetéről, aki magas szintű színházi kultúrát teremtett mindkét birtokán.

A kötet második nagyobb egysége – *Die Organe der bürgerlichen Öffentlichkeit* – a polgári nyilvánosság orgánumaival, vagyis a 18. század második felének sajtótörténeti kérdéseivel foglalkozik. Ennek két fejezete a pozsonyi újságkiadást és a színházi élettel kapcsolatos publicisztikát tárgyalja. Az első tanulmányban (*Die Eigenart des Zeitschriftenwesens in Preßburg der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*) részletes információkat kapunk a magyar újságírás kezdeteiről, az 1764 és 1780 közötti német nyelvű publicisztikáról, az első magyar nyelvű újságról, a *Magyar Hirmondóról*, Pozsony és Pest-Buda konkurenciájáról, akárcsak Mária Terézia és II. József politikájáról, Mária Krisztina és férje, Albert von Sachsen-Teschen Pozsonyban betöltött szerepéről, kultúrátámogatásáról. A helytartó házaspár ugyanis kialakított egy bécsi típusú udvari életet, magyar viszonyokra alkalmazva, mely a magyar nemesség számára mintaképpé vált ebben az időszakban.

A fejezet nagyon plasztikusan, sok részletkutatás eredményeit egybevetve mutatja be Pozsony 18. század végi helyzetét, jelentőségét. A koronázó város a reprezentáció központjává vált ezekben az évtizedekben, bár erős polgári autonómiával is rendelkezett. E polgári közegben játszott fontos szerepet a sajtó, kiterjedt tudósítói hálózataival, szavahihető szemtanúk információit fölhasználva közvetítette a híreket hazai és más európai eseményekről. Czibula Katalin részletesen bemutatja a *Pressburger Zeitung* történetét, szerkesztőit, Karl Gottlieb Windisch és Matthias Johann Korabinskyt. Összefoglalásként

megállapítja, hogy egyebek közt a sajtó is hozzájárult ahhoz, hogy a korábbi barokk nemesi kultúra és művészet átváltozott egy polgári jellegű, felvilágosult kultúrává, s ez nem csupán az ún. magas regiszterben, hanem a hétköznapi életben is megmutatkozott. A *Pressburger Zeitung* ezt az átmenetet meggyőzően dokumentálja.

A második alfejezet a pozsonyi színházi életről szól, kitekintéssel a színházi program és a színikritika kialakulásának fázisaira, melyek szervesen összefüggnek a sajtótörténettel, hiszen elsősorban az újságok jelentettek fórumot az ilyen tárgyú írásoknak (*Zum Theaterwesen in Preßburg im 18. Jahrhundert. Programm und Beginn der Theaterkritik*). A színjátszás három megjelenési formáját ismerteti a szerző, ezek a következők: az iskolai színjátszás, a nemesi színház és a vándorszínház. A fent tárgyalt újságokban rendszeresen jelennek meg tudósítások a színházi élet mindhárom formájáról. A *Pressburger Zeitung* két, egymást követő szerkesztője, Windisch és Korabinsky egyaránt érdeklődött a színjátszás iránt. 1774-től a *Theatral Neuigkeiten* című rovatban színházak építéséről is vannak tudósítások. Színháztörténeti szempontból különös figyelmet érdemel a rovat, mert ebből rekonstruálni lehet egy egész színházi szezon programját. Karl Wahr igazgatóról, az első rendszeres színházi program megszervezőjéről is adatgazdag és jó áttekintés olvasható, s ki kell emelnünk a fejezet függelékeként közölt összehasonlító táblázatot, mely áttekintést ad arról, hogy milyen drámákat játszottak Pozsonyban, Pest-Budán és Szebenben.

Theater und Damentexte cím alatt a szerző három témát mutat be részletesen. Az első fejezet a 18. századi magyar szín-

házművészet nyelvi jellemzésére vállalkozik (*Die sprachliche Charakterisierung in der ungarischen Theaterkunst im 18. Jahrhundert*). A kutatásokból kiderül, hogy a felsőbb körök a német nyelvű színjátszást és az olasz operát részesítették előnyben, az iskolai színjátszás viszont nyelviileg színesebb képet mutat. Érdekes példákat találunk a tanulmányban az egyes előadásokon belüli többnyelvűségről, melyet a szerző a színpadi hatás kellékének és fontos humorforrásnak tart.

A következő fejezet – *Sonnenfels' Drama Das Opfer in Übersetzung von Miklós Révai* – Révai Miklós drámafordítását elemzi, beágyazva a piarista tudós- költő tevékenységének és szellemi portréjának ismertetésébe. Szervesen kapcsolódik ehhez a kérdéskörhöz a következő fejezet témája (*Die deutschen Dramen und ihre Übersetzungen im Siebenbürgen der Aufklärungszeit*), melyben Erdély színházi kultúrájáról, a nyelvi sokszínűségről (magyar, latin, német, román nyelvű előadások a kolozsvári jezsuitáknál, 1711-ből), hivatásos társulatok fellépéseiről és a szombati színházi eseményekről kapunk alapos részletkutatásokra támaszkodó értékelést. Shakespeare, Lessing és Goethe drámáinak előadásai (Kolozsvár, Szombati), az ezzel kapcsolatos filológiai kérdések (fordítók, átdolgozók munkája) tisztázása fontos ismeretekkel járul hozzá a 18. századi magyarországi és erdélyi színjátszás történetéhez.

A negyedik témakör – *Theater und Visualität* – az előbbiekhöz képest nagyobb terjedelmű, itt négy fejezetben kerül sor a színház és a különféle vizuális művészetek kapcsolatának tárgyalására. Érdemes egyúttal megemlíteni a kötet szerkezetének, az egyes témák elrendezésének tudatos és eredeti megoldását: egy sajátos

növekvő sort figyelhetünk meg, ahogy az egyes témakörökbe mindig eggyel több fejezet kerül: 1 – 2 – 3 – 4. A negyedik részben egy másik belső témakapcsolódást is észrevehetünk: a három őselemhez köthető vizuális jelenségek tárgyalása, a tűz, a víz és a föld a tűzijátékok, a vízzel kapcsolatos technikai újítások és a kertművészet (tekinthetjük a föld szimbolikus megjelenésének) fejlődése a 18. században sok érdekes kérdést vet föl. A nagy filológiai apparátusra támaszkodó, új kutatási eredményeket fölvonultató fejezetekben képet kaphatunk Esterházy Miklós pompázatos ünnepségeiről és Grassalkovich Antal gödöllői kertépítészetről, melyek háttérben az uralkodó, Mária Terézia, és más magas vendégek látogatása áll (*Feuerwerke, Illuminationen und ihre Funktionen im Königreich Ungarn im 18. Jahrhundert*). Tiszteletükre színjátékokat, balettet, tűzijátékokat és mindenféle mechanikai mutatványokat rendeztek. A budai színházi vendégszínházakon (1790. augusztus 9-től szeptember 27-ig) is hasonló látványosságok szerepeltek. Czibula Katalin megállapítja, hogy minden ilyen rendezvénynek az elsődleges célja a nézők elkápráztatása, a mecénás tekintélyének kiemelése, a hatalom reprezentációja volt, sajátos esztétikai szabályok alapján.

A víz mint összszimbólum sajátos, felvilágosodás kori ártérteleződését mutatja be a következő fejezet (*Wasser als technisches Material und Element in der ungarischen Gartenkunst und Repräsentation im 18. Jahrhundert*). A korábbi korszakoktól eltérően a szimbolikus és szakrális jelentések itt háttérbe kerülnek a technikai újdonosságok, a fizika tudományának gyakorlati alkalmazásai hatására. Ide kapcsolja a szerző a piarista tudós, Mösch Lukács geometriai, mechanikai, földismereti és

akusztikai kérdéseket tárgyaló kéziratanak jellemzését, támaszkodva Kilián István kutatásaira is. Ehhez a „vizes” fejezethez kapcsolódik a földet szimbolizáló kertművészet részletesebb jellemzése. A kert mitológémája, vagyis a földi Paradicsom megjelenési formája ismerhető fel abban a sok nagyszabású törekvésben, amelyek a 18. századi kastélyépítészeti és kertépítész háttérében vannak. Változás a korábbi, a reneszánsz és barokk kertfelfogáshoz, a *hortus conclusus*hoz képest a *hortus deliciarum*, vagyis a világi szórakozásnak helyet adó kert előtérbe kerülése. A kút és a forrás központi szerepéről is sok érdekes részletet közöl a szerző.

A következő fejezet (*Tod einer Tänzerin als Antwort auf eine literaturhistorische Frage. Zum Hintergrund von György Bessenyeis Dichtung* Eszterházi vigasságok) rendkívül összetett: színháztörténeti és irodalomtörténeti problémák megoldásához egy kiemelkedő, balettművészettel kapcsolatos kézirat- és illusztrációgyűjtemény fölfedezése és bemutatása szolgál. Czibula Katalin szerteágazó nemzetközi szakirodalom és könyvtári kutatások során talált rá a híres táncművész, Jean Georges Noverre gyűjteményére, melyet a művész Stanislav August lengyel királynak nyújtott be 1766-ban, az udvari színházigazgatói állás elnyerésére (amelyet végül nem kapott meg). A hatalmas anyag – 36,5×27,5 cm-es nagyságú lapokból 2000 db – a balett különböző aspektusait mutatja be: kosztümök, dekoráció, zenei elemek, elméleti és gyakorlati kérdések igen alapos áttekintésével. A gyűjteményt jelenleg a varsói Egyetemi Könyvtár őrzi. Czibula Katalin kutatásai abból a szempontból is értékesek, hogy a nemzetközi szakirodalomban ez a forrás alig ismert, nagyon kevesen tudnak róla, s még kevesebb azok

száma, akik egyáltalán látták magát a gyűjteményt. Nemcsak önmagában a filológiai felfedezés miatt érdemel elismerést a szerző, hanem a Noverre-féle anyag és a korabeli balettek, így a *Paris itélete* című művel való egybevetés és finom megfigyelések okán is. Kiderül, hogy a *Paris itélete* vizuális elemeihez a varsói gyűjteményben párhuzamokat lehet találni.

Ezután következik annak az irodalomtörténeti kérdésnek az elemzése, amely hosszú ideig bizonytalanságokat okozott a kutatóknak, nevezetesen Bessenyei György *Eszterházi vigasságok* című alkalmi költeménye, valamint az ehhez kapcsolódó *Delfén* című vers, mely a Noverre-társulat rendkívül tehetséges és korán meghalt táncosnőjének, Marguerite (vagy más adatok szerint Therese) Delphine-nek állít emléket. A szakirodalomban rögzült az a vélemény, hogy Bessenyei az Eszterházi rendezett balettelőadáson – a fent említett *Paris itélete* táncjátékban – látta Delphine-t táncolni, s a fiatal művésznő halála pár nappal később, miután visszatért Bécsbe, magas láz miatt következett be. Czibula Katalin igen körültekintő és sok apró mozaikkockával dolgozó elemzésben bebizonyítja, hogy Delphine nem táncolhatott az eszterházi vigasságokon bemutatott balettben, mert már előtte egy hónappal meghalt. Bessenyei verséből is rekonstruálható, hogy az ifjú testőríró egy másik, minden bizonnyal Bécsben bemutatott balett alapján írta le a lány csodálatos és kecses táncolását, s a két mű nem függ szervesen össze. Műfajuk is különböző: a hosszú leírás alkalmi költemény, a *Delfén* pedig egy személyes élményt és érzelmet feldolgozó alkotás.

A színház és vizualitás kapcsolatát tárgyaló rész s egyben a kötet utolsó fejezete (*Auf der Suche nach dem verlorenen Bild: Gustav Klimt in Tata*) is egyfajta fel-

derítő útra invitálja az olvasót. Gustav Klimt gróf Esterházy Miklós megbízására 1893-ban megfestette a tatai színház belső terét, s a festmény hamarosan komoly szakmai díjakat kapott, 1893-ban a Bécsi Művészeti Ház ezüstérmét, 1895-ben az antwerpeni világkiállításon a nagydíjat ítéltek neki. A II. világháborúig a kép a tatai kastély egyik termében volt, de a háború után eltűnt, mint ahogy a színház sem létezik már. Ma csak a képről készített fénykép áll rendelkezésre. A festmény keletkezéstörténete és eltűnése háttérben megismerhetjük a tatai színház építésének körülményeit, gróf Esterházy Miklós lótenyésztési és művészetpártoló tevékenységét és sok más érdekes képzőművészeti és építészeti adatot a 19. század második feléből. Egyet említek: a gróf nagy odaadással népszerűsítette Madách *Az ember tragédiája* című művének német fordítását külföldön, Hamburgban és Bécsben az ő támogatásával elő is adták.

Összefoglalásként Czibula Katalin könyvéről elmondhatjuk, hogy sok részkitatáson alapuló, érdekes felfedezéseket, új meglátásokat tartalmazó fejezetek alkotják, melyekből a jól megtervezett kompozíciónak köszönhetően összefüggő témák egymást megvilágító kapcsolatrendszere bontakozik ki. Azt is kiemelném, hogy az adatgazdagság nem teszi nehezen olvashatóvá a kötetet, mert a szerző érdekesen, ugyanakkor jól áttekinthetően csoportosítja a tényeket, a forráskutatásokat és a szakirodalom kritikus értékelését. A 18. század második felének színházi kultúrájáról és ezzel összefüggésben a korabeli sajtóról bőséges ismereteket közvetít német nyelven, ezzel egyúttal komoly szolgálatot tesz a magyar kultúra szélesebb körben történő megismertetésének. A kötetben szerencsésen kapcsolódik össze a szerző művészettörténeti és filológusi képzettsége, látószöge is.

Dukkon Ágnes

KAF-olvasókönyv. Válogatott kritikák, tanulmányok Kovács András Ferenc költészetéről

Szerkesztette KORPA Tamás, MÉSZÁROS Márton és PORCZIÓ Veronika
Budapest: Fiatal Írók Szövetsége, 2017, 446 l.

„Irodalomtörténet-írásunk egyik régi adóssága egy kellően alapos, megfelelő kitekintést nyújtó KAF-monográfia megjelenése” (5), állapítják meg a Kovács András Ferenc költészetének recepciójáról – vagy legalábbis annak egy komoly szeletéről – áttekintést nyújtó szöveggyűjtemény szerkesztői a kötethez fűzött előszavukban. És valóban: hiába övezi széles körű szakmai konszenzus a költői

életmű jelentőségét, ha valaki tájékozódni szeretne ennek a kiemelkedő elismertségnek örvendő kortárs szerzőnek a művei felől, kézbe vehető monográfia hiányában jobbára folyóiratok és tanulmánykötetek elszórt szövegeire támaszkodhat csupán. Ezek pedig – noha pontosak, innovatívak és meggyőzőek, sőt a KAF-költészetéről való beszéd hívószavainak gyakori ismétlődéseiből is kikövetkeztethető módon:

egyes alapvetéseket illetően konszenzusra hajlók – az általuk megalkotott korpusz és a vizsgált művek tekintetében is széttartó volta, disszeminatív karaktere miatt végső soron ellene hatnak azoknak a lehetséges kanonizációs stratégiáknak, melyek Kovács költészetének irodalomtörténeti helyzetét stabilizálni lennének hivatottak.

A monografikus igényű irodalomtörténeti, értelmezői perspektíva hiánya nem különösebben meglepő persze egy olyan költői életmű esetében, amely mind az általa megmozgatott műveltséganyag, kulturális bázis sokszínűsége és összetettsége, mind a színre vitt szövegalkotási eljárások poétikai-retorikai változatossága és rétegzettsége miatt – a művek pusztán mennyiségéről nem is szólva – egészében csak igen nehezen lenne befogható. Vélhetőleg minden ilyenfajta kísérlet komoly nehézségekkel és számos dilemmával, lemondással szembesítené az értekezőt. Hiába csábító, de Kovács András Ferenc költészetének esetében egy el nem készült monográfiáról szólva nem elegendő az irodalomtörténet-írás mulasztásairól beszélni. Könnyen elképzelhető, hogy a szakirodalom által felvázolt, ideiglenes nyugvópont nélküli, monográfiaként sem összeforrott, újra és újrarájzolódó kép mindössze struktúraalkotó elvvé avatja az életmű nyelvi és tematikus szinten is érvényesülő disszeminatív karakterét.

A recepció deficitje talán annak köszönhető, hogy Kovács András Ferenc költészete inherens módon fejt ki ellenállást komplexitásának (az irodalomtörténet nézőpontjából szükségszerűnek nevezhető) redukciójával szemben. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az irodalomtörténet-írásnak le kell mondania egy ilyen, az életmű hozzáférhetővé

tétele érdekében bizonyos dimenziókat szükségszerűen odahagyó vállalkozásról, sőt e vállalkozást az oktatás és kutatás gyakorlati igényein túl épp a kockán forgó tétek nagysága legitimálhatja. Egy lehetséges monográfia esetében ugyanis nemcsak Kovács András Ferenc művei értékének költésztörténeti helye a tét. E művek nélkül érdemben aligha tárgyalható a magyar irodalom rendszerváltás utáni története is.

A Kovács-recepció korpuszának egy részét újraközlő, a költői életműhöz már címében is hozzáférést ígérő *KAF-olvasókönyv* – mely egyszerre jeleníti meg a recepció együtthangzásait és széttartásait – helye és funkciója a magyar irodalomtörténet-írás strukturális hiányaként azonosítható zónában keresendő, melyet a nem létező monográfia vagy (legyünk optimisták) monográfiák jelölnek ki. Így az első, de sokkal inkább a „nulladik” (5) lépésnek tekinthető azon az úton, amely egy jövőbeli monográfia elkészültéhez vezethet. Ha úgy tetszik, a kötet – pontosabban az elkészültét lehetővé tévő áldozatos szerkesztői munka – egyik tagadhatatlan erénye abban rejlik, hogy kiváltja az e monográfia megírásához szükséges legalapvetőbb kutatások egy részét.

Túl ezen, a kérdés, amit a *KAF-olvasókönyv* teljesítményének értékelése során fel kell tennünk, elsősorban nem a kötetben olvasható recenziók, kritikák és tanulmányok elmélyültségére, értekező nyelvére vagy stílusára, módszertani megközelítéseire vagy színvonalára vonatkozik, egyszóval eredendően nem tartalmi. Szerencsésebb, ha a gyűjteményt – a szerkesztői előszó implicit ajánlatával összhangban – annak gyakorlati használhatósága felől közelítjük meg, vagyis a benne foglalt írások tartalmi-tematikai mibenlétével szemben előnyben ré-

szesítjük a szövegek elrendezettségének és megjelenítésének szempontjait. Az, hogy mik tartozhatnak ez utóbbiak alá, és mennyiben értékelhetők kritikailag, azonban nem egyértelmű. A közölt írások szelekciója – amelynek vizsgálata a legkézenfekvőbb szempont lenne egy ilyesfajta gyűjtemény esetében – például nem ítéltető meg kritikailag. A szerkesztőknek a kötet összeállításakor kétségtelenül döntést kellett hoznia arról, mely recenziók, kritikák és tanulmányok újraközlésére kerüljön és melyekére ne kerüljön sor a kötethez tartozó bibliográfia tanúsága szerint 234 szövegből álló korpuszból. Több írás „egyszerűen az újraközléshez való hozzájárulás hiányában nem kerülhetett a kötetbe” (5). E szövegek távolléte aligha kérhető számon a gyűjteményen és róható fel a szelekciós elveknek, sőt – az önként távol maradó szerzőkre való rámutatás hiányában – ezek az elvek valójában még csak nem is azonosíthatók.

Amit tehát a *KAF-olvasókönyv*vel kapcsolatban érdemes mérlegelni, az nem az, hogy mit állít a Kovács-recepció egy reprezentatívként megjelenített korpusza Kovács András Ferenc költészetéről, hanem az a szerkesztői tevékenység, amely ezt a diskurzust olvashatóvá teszi. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy e tevékenység bizonyos dimenziói kivonják magukat a kritikai értékelés illetékessége alól.

A kötet három nagyobb tematikus egységből áll. Ezek közül az első, a *Recenziók, kritikák* a legszámosabb a maga 28 közölt írásával, 13 szövegével a második, *Tanulmányok* című blokk áll középen (bár ez a leghosszabb), míg az utolsót, a *Verselemzéseket* mindössze 3 értekezés alkotja. Amíg a recenziók/kritikák és a tanulmányok különválasztása általában üdvözlendő, addig

a tanulmányok és a verselemzések megkülönböztetése nem indokolt. A verselemzések maguk is tanulmányok, így az általuk alkotott csoport nem a recenziók-kritikák-tanulmányok alkotta csoporthoz hasonló; a verselemzés sokkal inkább részhalmaza a tanulmányokénak, mintsem vele egyenrangú kategória. A tanulmányok és az elemzések megkülönböztetése ellen szól még a verselemzéseknek a másik két blokk darabjaihoz képest vett elenyésző mennyisége, s az is, hogy nem egyértelmű, a kötet milyen elvek alapján sorolja az egyes szövegeket a *Tanulmányok* vagy a *Verselemzések* alá. Az ez utóbbi csoportba tartozó írások tanúsága szerint a verselemzések közé kerülés kritériuma a szoros szövegolvasás egyetlen szöveg esetében való akkurátus működtetése (mint minőségi kritérium), ugyanakkor fontos felfigyelni arra is, hogy egyáltalán nem állítható, hogy a *Tanulmányok* blokkba sorolt szövegek közül – az egyébként a verselemzések között helyet kapó Lőrincz Csongor-tanulmányhoz (386–402) hasonlóan – például H. Nagy Péter a költő *J. A. szonettje* című művét (habár a Lőrincznél valóban tágabb kontextusban) körüljáró értekezése (253–273), Szigeti Csaba két Kovács-költeményt aprólékosan értelmező tanulmánya (188–199), vagy Csehy Zoltán *Orpheusz*-olvasata ne lenne verselemzésnek (is) tekinthető.

Ehhez, a kötet felosztását mélyen problémásnak láttató jelenséghez tartozik az is, hogy a második blokkban helyet kapó írások – szerencsére szép számmal – maguk is tartalmaznak szoros olvasatokat, így akár úgy is tűnhet, a verselemzések közé kerülés kritériumai elsősorban mégsem minőségiek, hanem (az irodalomtörténeti értekezés és a szoros szövegolvasás gyakorlata közti arányokat, mindenekelőtt az ez utóbbiak felé való eltolódás mértékét

szem előtt tartva) mennyiségi alapúak voltak. Hasonló, bár kevésbé zavaró bizonytalanság figyelhető meg a *Recenziók, kritikák* és a *Tanulmányok* blokkjai között is. A kötet összeállítása során érdemes lett volna mérlegelni annak kérdését, hogy az írás alkalmi – egy könyv megjelenéséhez köthető – jellege az egyetlen szempontot jelenti-e, amikor annak helyét kijelölik a gyűjteményben. Itt Keresztury Tibor (17–21) mellett Keresztesi József – a besorolás ellen már terjedelmével is tüntető (15 oldalas!), sőt magára tanulmányként utaló (72) – vagy Margócsy István (80–89) tanulmány értékű írása említhető példaként. Ezek ugyanolyan joggal szerepelhetnének a *Tanulmányok* blokkban, mint a recenziók/kritikák között.

A *KAF-olvasókönyv*ben annak ellenére, hogy a kötethez impozáns név-, cím- és tárgymutató tartozik, nem könnyű tájékozódni. Ennek a szövegek csoportosítását illető problémákon túl egyfelől az az oka, hogy noha a gyűjtemény egyes darabjai gyakran utalnak egymásra lábjegyzetek és szövegen belüli említések formájában, a szerkesztők nem éltek az előzékenység lehetőségével, és nem adták meg – egy kötetben belüli, az adott írásokat szövegszinten összekapcsoló hálózatot kirajzoló, az ugrásokat és a gyors oda vagy oda-vissza lapozást elősegítendő – a referált szövegek kötetben belüli lapszámait, csupán az eredeti megjelenés adatait. A tájékozódás nehézségének okai – habár ez a probléma a *Tanulmányok* és a *Verselemzések* korpuszát egyaránt érinti – a gyűjtemény gerincét alkotó *Recenziók, kritikák* blokkban, valamint a blokk és a tartalomjegyzék sajátos viszonyában keresendők. A gyűjtemény tartalomjegyzéke nem közli a kötet írásainak alcímeit, amit tovább súlyosbít a tény, miszerint Vörös István recenziója (45–47)

az első, aminek az alcíme egyáltalán tudósít a szemlézett kötetéről – az ebből adódó bonyodalmakra jó példa, hogy a Cs. Gyimesi Éva kötetnyitó recenziója (10–12) által bemutatott könyv pontos címéről a Kovács-életműben esetleg járatanabb olvasó csak a kötet második írását jegyző Markó Béla recenziójából (13–16) értesülhet. A szemlézett kötet eredendő jelöletlenségéből adódó, legtöbbször azonban az alcím tartalomjegyzékben való jelöletlenségéből fakadó hiányt a kötet semmilyen módon nem orvosolja, vagyis a *KAF-olvasókönyv* nem csoportosítja a recenziókat/kritikákat könyvek szerint, s előfordul, hogy az ugyanarról a kötetéről szóló írások még csak nem is egymás környezetében kapnak helyet. Így aligha könnyíti meg az olvasó dolgát, amennyiben nem csupán egy (vagy több) vers, hanem egy (vagy több) meghatározott Kovács-kötet recepciója érdekl. Csakis azok a szövegek jelentenek kivételt ez alól, amelyek címükké avatják a bemutatott-értékelt kötet címét – ami persze a legkevésbé sem tekinthető a szerkesztés diadalának. Fontos értékelni azonban azt, hogy a kötetközponitú tájékozódással szemben az egyes versek és a recepciót jellemző címszavak kötetbéli előfordulása-inak követéséhez a név-, cím- és tárgymutató komoly segítséget kínál, így némileg kompenzálja is az egyéb hiányosságokat.

A fentebb körvonalazott problémák a kötet használhatóságának tágabb kérdése alá tartoznak. Nem érintik tehát a szerkesztők elvitathatatlan érdemeit: a kötet végén található már említett, 234 tételes bibliográfia, valamint a mutatók összeállítását, a digitálisan nem archivált Kovács-recepció felkutatását és digitalizálását, továbbá a monstruózus szövegállomány begyűjtését, gondozását és a hozzá tartozó jegyzetapparátus egységesítését. Mind-

azonáltal ahhoz, hogy a *KAF-olvasókönyv* – egy lehetséges második kiadás formájában – valóban betölthesse azt a szerepet és funkciót, amelyet szerkesztői e kötet előszavában szántak neki, a jelenleginél átgondoltabb és olvasóbarátabb, egyszerűsmind a kutatói tájékozódás szempontjait még inkább figyelembe vevő szerkesztési

elvekre lenne szükség. A Kovács András Ferenc-recepció kézikönyve helyett így egyelőre még mindig csak egy hasznos, ám nem elég körültekintően összeállított szöveggyűjtemény áll az életmű rejtelseiben elmerülni vágyók rendelkezésére.

Balogh Gergő